

PHD DISSZERTÁCIÓ TÉZISEI

Rétfalvi Györgyi

**A Gibson szövegek kanonizálhatóságának
kérdései**

Irodalomtudományi Doktori Iskola
Miskolc
2004

A kutatás tárgya, elméleti keretek, kérdések

Dolgozatom témájául a kiberpunk kultúra emblemikus figurájának, William Gibsonnak az írásait választottam, pontosabban azok kánonban való megjelenésének megvalósuló illetve lehetséges horizontjait térképeztem fel. Három irányból közelítek a témára: A kiberpunk kultúra média háttere, A médiaelméleti háttér, A populáris kultúra kultúraszociológiai illetve irodalomtudományi háttere.

Dolgozatom formátumaként pedig egy megfagyott (vagy ha úgy tetszik lefagyott) hypertextet választottam.

A három felkínált irányból, a hypertext megfagyása (vagyis az első olvasó, azaz a szerző önkényes olvasási logikája) következtében a médiaelméleti háttér válik dolgozatomban kiemelt iránnyá. A másik két irány kifejtését a hosszabb lélegzetű lábjegyzetek tartalmazzák.

A dolgozat első részében a kiberpunk visszacsatolási pontjaival foglalkozom, a visszacsatolás a kiberpunk kiemelt fogalma a „csatolj vissza a rendszerbe” a kiberpunk

szubkultúra egyik domináns parancsolata.

Az elemzett visszacsatolási pontok: a médiakontextus, a médiaelméleti diskurzus (kiemelten McLuhan és Ong), és a számítógépes hálózat köré testesülő eredetmítosz.

A dolgozat második része elsősorban a kiberpunk kultúra kialakulásával és történetével foglalkozik, illetve ennek a történetnek a magyar recepcióban való megjelenésével utalva a kiberpunk tematika megjelenésére Gáspár András regényeiben is. A második részben foglalkozom a kiberpunk művészet megjelenési formáival is. Igyekszem bizonyítani, hogy a kiberpunk nem csak a tematikában, hanem a megjelenési formában, stiláris eszközeiben is tetten érhető.

A következő fejezet a recepció egyik középpontba állított problémájával foglalkozik: Milyen a viszony a kiberpunk és a science-fiction között. Tematikailag könnyen megy az elkülönítés, a kiberpunk a közeljövőben játszódik, történéseinek nagy része a kibertérben zajlik, nem jellemző a szöveggörnyezetben idegen lények szerepeltetése, az űr és az időutazás melyek a science-fiction hagyományos kelléktárához tartoznak.

A kiberpunk prózát műfajilag viszonylag nehéz kategorizálni, leginkább a műfaji hibriditás jellemző rá. Azt

állítom, hogy a kiberpunk a science-fiction-től radikálisan elkülönülő szerzői attitűddel, szeparált rajongói körrel és deklaráltan kiberpunk nyomtatott sajtóval, és on-line portálokkal, saját irodalmi nyelvvel, stílussal és jellemző motívumkörrel rendelkezik. A legfontosabb állítás a kiberpunk versus science-fiction témában a posztmodern egyik jellemző tézise is, vagyis a műfaji határok felnyílása és a műfaji hibridek előállítása lehetségessé teszi a kiberpunk szövegeinek más irodalmi hagyományban való vizsgálatát is, mint a science-fiction szöveghagyomány.

A Kiberpunk és populáris kultúra alfejezetben a gibsoni szövegkorpusz kanonizálhatóságának kérdéseit vizsgálom. A recepció által alkalmazott kanonizációs műveletek egyik típusa a science-fiction egészének kánonba emelése, a másik típus elhatárolja a kiberpunk műfajt a science-fiction egészétől és az így megcsiszolt korpuszt helyezi bele a kánonba. A harmadik művelettípus kiemeli Gibson szövegeit mind a science-fictionból, mind pedig a kiberpunkból, hogy Gibson autentikus szerzőként, önmagában állva léphessen a pantheonba, illetve szövegei a kanonikus szöveguniverzumba.

A negyedik művelettípus radikálisan eltörli a magas

kultúra és a populáris kultúra hierarchikus szembeállítását. (Valójában pontosabb lenne a McDonald-i terminológiával élve a hierarchikus struktúra alján elhelyezkedő alacsony kulturális szintről, (lowcult) beszélni a populáriskultúra helyett, mert a populáriskultúra versus magaskultúra, korántsem olyan egyértelmű opozíció, mint a lowcult vs. highculture opozíció. A populáris kultúra és a magaskultúra ugyanis nem egy strukturális felosztás két végpontja, hanem két opozíció egymásba csúsztatása: a populáris és nem populáris, és az alacsony és magas kultúra opozícióké, és úgy tűnik ettől a csúsztatástól válik lehetővé az opozíció eltörlése.) A műveletet a posztmodern sikerrel el is végezte.

Én a negyedik művelettípus mentén látom értelmezhetőnek Gibson szövegeit. A magaskultúra-alacsony-kultúra, elitkultúra-populáriskultúra opozíciók tarthatatlanságának indoklását lábjegyzetben vezetem le.

A következő fejezetben a Gibson szövegek elemzési kereteinek lehetőségeit veszem számba, illetve posztmodern románcként elemzem a kibertér ciklus szövegeit.

A kiberpunk világnézetének posztmodern vonásait tapintva látható, hogy azt az ember és a körülötte lévő világ, valóság és virtuális valóság, műalkotás és valóság

kapcsolatának problematikája kitüntetetten tematizálja. A posztmodern románc fontos eszköze az emberi szubjektum önkeresésének ábrázolására, a világban való létezés élményének megtapintására: az ismeretlen, mítikus térbe, a vadonba való bemerészkedés tematikája. A vadon nem csak az indiánokkal benépesített, vadregényes, amerikai határvidék lehet, hanem egy nyüzsgő, nyugtalanul lüktető nagyváros dzsungle is, vagy a kibertér művi világa.

Az utolsó fejezetben a magyar recepciót veszem röviden számba, a fordításokat és a kritikát ismertetem, illetve arról írok, hogyan vándorol át a Gibson szövegtörzs a science-fiction gettóból a hivatalos irodalomtudományi diskurzusba.

Sajnos azt kell mondanom, hogy a kibertér ciklus magyar fordítása pillanatnyilag nem teszi lehetővé az irodalmi elemzést, nem felel meg a többirányú olvashatóság követelményeinek. A fordítók jobbára csak a szűzsét fordítják le, majd minden hiányzik a magyar fordításokból abból, amiről eddig írtam. Üdítő kivétel Molnár Dániel Egy hologram rózsza törmeléke című Gibson novellafordítása, mely a posztmodern irodalom és kommunikációelméleti apparátus ismeretében vállalkozik sikeresen a fordításra.

A kutatás módszere és eredményei

Kutatásom legfontosabb kérdésirányának a következőt tartottam: Legitimálható-e a Gibson szövegtörzs a szépirodalmi kánonban, mint posztmodern románc? A téma szakirodalmának felkutatása és feldolgozása után a recepció egészében tendenciákat különítettem el, és a recepcióban felmerült legfontosabb problémák összehasonlító elemzésével próbáltam választ kapni.

Megvizsgáltam a Gibson szövegtörzs jellegzetességeit a posztmodern szöveg narratológiai ismérveit keresve. A Gibson szövegtörzst a posztmodern románc beszédmódjában interpretálhatónak tartom a következő ismérvei alapján: A posztmodernre jellemző hypermedialitás jelen van a kiberpunk írástechnikában is: a montázs vagy a recepcióban használatos derridai kifejezéssel élve bricolage, illetve fragmentum-szerű technikában, mely Gibson közkedvelt eszköze és rendkívüli módon analóg, a számítógépes hypertext-tel. A hypermedialitás legfontosabb összetevője kiberpunk szövegek hypertext-szerű decentralizált

anti-kompozíciója.

A cyberspace trilógia első regényétől fogva a fragmentumszerűség dominál a szövegekben. A regényekben egyszerre sokszor csak éppen annyi szöveg tartozik egybe, amennyi egy monitoron egyben elolvasható lenne. Ahogy olvasunk, bár lineárisan, sorról-sorra halad a befogadó tekintet, a történet mozaikokból áll össze, mintha random linkeket követnénk az Interneten.

A szálak valamennyire ugyan egybesodródznak néha-néha, de még a szöveg végén sem áll teljesen össze a történet, és nem is fejeződik be egyértelműen a regény. Csupán a minden összefügg mindennel elve tartja össze a szöveget. A cselekmény nem lineárisan bontakozik ki, hanem hipertextuálisan, mikor melyik narratíva kerül éppen a befogadó szeme elé, az válik dominánssá. A szereplők között sem állítható fel a történet szempontjából hierarchia. Decentralizált a narratíva, dehierarchizáltak a karakterek.

A Gibson szöveg intertextualitása intermedialitásként is vizsgálható, a szövegek elemei nem csak az irodalmi hagyomány, de a filmes hagyomány kontextusában is értelmezendők. A szövegbe emelt intertextusok egyik irányból például Thomas Pynchon, Ballard, Burroughs, Dick egy másik

irányból pedig Gernsback és a ponyvairódalom illetve a televíziós szappanoperák szövegkönyvei. Mindezek a textusok az új kontextusban visszhangozva szétszálazhatatlan komplexitást eredményeznek, mely a kulturális hagyomány minden rétegében gyökerezik.

A hypermedialitás részeként a posztmodernre jellemző filmelvűség leginkább a leírásokban használt filmes eszközökben érhető tetten, melyek egy film technikai forgatókönyvének műfajához teszik hasonlatossá ezeknek a szövegeknek bizonyos frekvenciált részeit. Másfelől ugyanilyen fontos a szövegek zeneisége is. Gibson Larry McCaffery-nek adott interjújában a következőképpen nyilatkozik: „Az irodalom, a tévé, a zene, a mozi képei, fordulatai, kódjai beszívárognak a szövegeimbe. Akár tudok róla, akár nem.”

A Gibson szövegek a posztmodernre jellemző tematika és motívumvilágban mozognak. A kutatás és bolyongás posztmodern aktusai a közeljövő globalizált posztindusztriális világában, a világfalu peremvidékein és a kibertérben zajlanak. A románcok szereplői össze-vissza utazgatnak a Földön és a közeli mesterséges-hold övezetben. A posztmodern világnézet legfontosabb problematikája a Ki vagyok én? kérdése a kiberpunkban kiegészül a gép és az ember közti kapcsolat a

kiborgizáció kérdéseivel és a mesterségesen előállított, nem hús-vér intelligenciák/ szubjektumok identitáskeresésének kérdéseivel. A spontán paranoid bolyongás, a Ki vagyok én? és a Ki vagyok MI? kérdései foglalkoztatják a gibsoni románcok szereplőit. Az én felszívódása, a cybertérben való feloldódás, összeolvadás a célja Neuromancer-nek, és Case-nek a Neurománcban, és ugyanez az igyekezet mutatkozik Bobby Newmark és Angie Mitchell törekvéseiben a Count Zero és a Mona Lisa Overdrive című románcokban.

A posztmodern témái és motívumai lépten nyomon felbukkannak a cybertér-ciklusban: A káosz és az összeesküvés szervező eleme, az apokalipszis utáni állapot kiinduló állapota a románcoknak. A keresés motívum szintén sokszor tettenérhető. A beépített ellentmondásosság vagyis a szervetlenilleszkedés mindenhol jelen van a szövegekben

A metafikció, önreflexivitásként tapintható a cyberspace-ciklusban a Cornell-dobozok motívumban. A Szabadpart-ról leszakadt kaotikus űrszemétben lévő elemekből két magányos, némiképpen örült vándor, egy lakható részt alakít ki, melynek egyik terében működik a dobozkészítő-gép. A dobozkészítő szobájában a gravitáció nélküli térben kavarg a Szabadpartról maradt használati tárgyak otffelejttett mikro-

univerzuma. A dobozkészítő egy szerkezet, mely mechanikus karokkal és fogó eszközökkel van felszerelve, vezérlője pedig Wintermute/Neuromancer a mátrixban való diffúzió után lebutult szoftvere. A dobozkészítő bricolage technikával szelektálja a lassan örvénylő tárgyakat és dobozokba rakja őket. A bricolage technológiával készülő műalkotások alkotási folyamatában nem nehéz ráismerni Gibson deklarált írói technikájára. A dobozkészítő dobozai könnyedén megfeleltethetők Gibson szöveg szemétből építkező románcainak.

Jelentős metaforikus struktúra a románcokban a kibertér és a tükör motívum. A metaforikus struktúrán kívül a Teremtés tematika az oka annak, hogy sokszor a románc nyelvezete bibliaivá válik, erre utal például a „testetlen újjongás” kifejezés. A biblikus hang egyfajta szóbeliségre emlékeztető szövegszervezést is indukál: Gibson szövegei hemzsegek a mellérendelésektől, melyek gyakran, *fragmentum-szerű* felsorolássá töredeznek. Diszkontinuitás fedezhető fel az előszó erejével ható Sionita nyelvezetben is. A Sioniták szlenges, töredezett nyelve tele van rövidítésekkel és elharapott, szó-töredék jellegű szavakkal. Gibson a mondat szintjénél kisebb elemeket is töredezetté teszi. A Sionita

szövegszervezésben a posztmodern nyelvi-áthágásokra, a retorikailag eltorzított nyelv alakzataira ismerhetünk.

Ahogy az angolszász kánonokban úgy a magyar kánonokban is érdekes mozgás látszik kialakulni a gibsoni szövegkorpusz körül szerveződő diskurzusban. A tendencia a populáris kultúrától; nevezetesen a science-fiction gettótól a magaskultúra, az irodalmi fősodor, vagy a szépirodalmi kánonokban való értelmezhetőség felé mutat, illetve a kultúra szintek közti különbségtevéssé kulturális irányokká szelídítése, vagy még inkább radikális eltörlése révén teszi lehetővé az interpretációt.

Magyarországon az első Gibson kiadások (fordítók, kiadók, borítók, ajánlók, bolthálózat) egyértelműen kijelölték szerző és szövegei helyét a populáris kultúrában, a tudományos fantasztikus irodalom fantasy-vel határos, periférikus gettójában. Lassan azonban ez az egyértelmű helykijelölés, elsősorban az Egyesült Államokból beszüremplő tanulmányok, és a posztmodern horizontról láthatóvá vált új kérdésirányok felől megkérdőjeleződött. Magyarországon a Gibson korpusz a sci-fi-ből a szépirodalomba vándorol, miközben nyilvánvaló, hogy a Magyarországon pillanatnyilag hozzáférhető fordítások ezt a mozgást nem tennék lehetővé.

Felmerül a gyanú, hogy valójában a kanonikus magyar recepció az angol eredetik recepciója, vagy még inkább az angol Gibson recepció recepciója.

A disszertáció témakörében megjelent publikációk

Platón és Szókratész viszonya a szóbeliség-írásbeliség szemszögéből, Miskolci Egyetem, Bölcsészettudományi Kar szekciókiadványa, 1997.

Az elkerített város, (www.szabad-part.hu) Szabadpart/8., 2000 október.

Kép és szöveg viszonya a hypermédiában, (www.szabad-part.hu) Szabadpart/12., 2002 május.

A kiberpunk visszacsatolási pontjai, (www.szabad-part.hu) Szabadpart/16., 2003 április.

Konferencia előadások

Platón és Szókratész viszonya a szóbeliség-írásbeliség szemszögéből - , Doktoranduszok Fóruma, Miskolci Egyetem, Miskolc, 1997. november 6.

Az elkerített város - , Magyar Szociológiai Társaság éves közgyűlése Hódmezővásárhely 2000.

Kép és szöveg viszonya a hypermédiában, - Magyar Szociológiai Társaság Kultúraszociológia szekció: Kép és szöveg viszonya a kommunikációban című konferencia, Budapest 2002. április.

A 2003-as EOJA (European On-line Journalism Awards) tapasztalatai, MUOSZ Online Szekció közgyűlése, Budapest, Független Médiaközpont, 2004 április 7.

Cyberpunk Achievement of William Gibson, Volda University College, Volda, Norway, 19. April. 2004.